
СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

УДК 342.90

Князєв В. С.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Розглянуто питання щодо поняття судової експертизи, її відмінність від інших способів використання спеціальних знань в адміністративному процесі, визначення доказової сутності висновку експерта.

Ключові слова: *судова експертиза, докази, судовий експерт, експертне дослідження, висновки експерта.*

Належний рівень експертного забезпечення правосуддя в Україні неможливий без розвитку теоретичних основ судової експертизи, розроблення нових та вдосконалення існуючих методик експертних досліджень з метою впровадження результатів наукових робіт в експертну практику.

Теоретичний пошук змісту категорій і понять у сфері адміністративного судочинства активізувався із прийняттям у 2005 році Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [7]. Сьогодні досі залишається не вирішеною низка загальних проблем судової експертизи в адміністративному судочинстві. Серед них: поняття судової експертизи, її відмінність від інших способів використання спеціальних знань в адміністративному процесі, визначення доказової сутності висновку експерта. Вирішення цих питань має не лише теоретичне, але й безпосередньо практичне значення, оскільки дозволяє правильно розпорядитися експертним висновком як доказом по конкретній адміністративній справі, уникнути помилок у ході призначення експертизи.

У процесуальній науці дослідженню проблем доказування, в тому числі й судової експертизи, приділялося достатньо уваги. Дані питання розглядали вітчизняні й зарубіжні вчені, зокрема: М. К. Александров, Р. С. Белкін, С. С. Бичкова, О.М. Васильєв, А. І. Вінберг, В.М. Галкін, А. В. Дулов, Ю.М. Жуков, О.Ф. Клейнман, Р. О. Куйбіда, В. М. Колесниченко, С. В. Ківалов,

Ю. Я. Лоза, В. К. Лисиченко, Г. М. Надгорний, Ю. К. Орлов, А. Я. Паліашвілі, О. М. Пасенюк, І. Л. Петрухін, Р.Д. Рахунов, О. П. Рябченко, Т.В. Сахнова, М.О. Селіванов, С. В. Слінько, З. М. Соколовський, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, В. І. Тertiшніков, М. К. Треушніков, М. О. Чельцов, В. Ю. Шепітько, В. М. Шерстюк, О. Р. Шляхов, М. Й. Штефан, М. Г. Щербаковський, О.О. Ейсман та інші.

Разом з тим, незважаючи на зростаючу актуальність практичного застосування спеціальних знань, теорія і практика судової експертизи в адміністративному судочинстві вивчена недостатньо, що свідчить про беззаперечну актуальність запропонованого дослідження.

Першочергового значення при розгляді проблем експертизи в адміністративному судочинстві набуває вирішення питання щодо поняття експертизи в адміністративному судочинстві. Для вирішення цього завдання традиційно вважаємо доречним виходити з наукового підходу – від "загального до конкретного", тобто від загального поняття експертизи до його проекції відносно характерних ознак проведення експертизи в адміністративному судочинстві.

Перш ніж розглянути поняття судової експертизи в адміністративному процесі, варто висвітлити юридичну природу категорії "експертиза" взагалі. Для цього спершу звернемося до енциклопедичних та юридичних видань, які розкривають зміст терміну "експертиза". Слово "експертиза" означає: 1) досвідчений; 2) випробуваний [25, с. 333]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови "експертиза" тлумачиться як розгляд, дослідження якої-небудь справи, якогось питання з метою зробити правовий висновок, дати правову оцінку відповідному явищу [1, с. 257]. Довідник з юридичної термінології судову експертизу визначає як регламентоване процесуальним законом дослідження експертом на основі спеціальних знань конкретних обставин кримінальної або цивільної справи з метою встановлення фактів, що мають істотне значення для визначення об'єктивної істини у справі [2, с. 164]. У цілому, з наведених вище визначень, поняття "судова експертиза" розглядається, насамперед, як дослідження, що проводиться суб'єктом процесуальної

діяльності – експертом, з метою встановлення фактів, що мають істотне значення для вирішення конкретної юридичної справи. Оскільки в енциклопедичних виданнях наведено найбільш усталену точку зору щодо сутності й змісту досліджуваної категорії, можна буде порівняти її з тими, які презентовані у діючих нормативно-правових актах.

У чинному КАС України інституту судової експертизи присвячено статті 81-85 у Главі 6 Розділу II "Докази" та декілька окремих статей у Главі 3 Розділу III "Судовий розгляд справи", а саме: ст. 129, ст. 131, ст. 148.

Окрім КАС України, питання, пов'язані із призначенням і проведенням судових експертиз регулюються на законодавчому рівні – Законом України "Про судову експертизу" [19] та підзаконному – Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень від 8 жовтня 1998 року № 53/5 [5] та Інструкцією про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 12 грудня 2011 р. № 3505 [17].

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про судову експертизу" судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

У сучасній правовій літературі вчені підкреслюють, що до прийняття вказаного Закону, словосполучення "судова експертиза" та "судовий експерт" у процесуальному законодавстві не вживались, хоча у літературі їх нерідко використовували. Застосування цих словосполучень вказує, на думку вчених, на існування процесуальних особливостей експертизи в судочинстві порівняно з експертизою в інших сферах людської діяльності [4, с. 3]. Дійсно, як зазначає Ю. Я. Лоза, судова експертиза відрізняється як від інших форм застосування спеціальних знань у судочинстві, так і від різних науково-технічних та інших досліджень, проведених поза юридичним процесом. Крім цього, судова експертиза суттєво відрізняється від наукової, екологічної, будівельної й інших видів експертиз, проведених для прийняття управлінських рішень [9, с. 15-16],

що прямо впливає з Законів України "Про наукову і науково-технічну експертизу") [18] та "Про екологічну експертизу" [16]. З приводу поняття судової експертизи, закріпленого у Законі України "Про судову експертизу", варто відзначити, що зазначене словосполучення набуло статусу процесуального терміну. Разом з тим, не дивлячись на перелік внесених змін до даного нормативно-правового акту за останні роки, термінологічної єдності так і не досягнуто. На сторінках правової літератури вказується, що у визначенні, що міститься у Законі, відображено обидва боки судової експертизи – гносеологічний і процесуальний. Про гносеологічний бік йдеться у формулюванні "судова експертиза – це дослідження... на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів" [11, с. 76]. Отже, судова експертиза є, передусім, застосуванням спеціальних знань.

Процесуальний характер має положення про те, що дослідження виконується судовим експертом, тобто суб'єктом процесуальної діяльності. Об'єкти експертизи містять інформацію про обставини справи, яка перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства, тобто результати дослідження мають доказове значення [11, с. 76]. Таким чином, під дослідженням слід розуміти процес виявлення, фіксації, оцінки й пояснення експертом схованих властивостей об'єктів на основі спеціальних знань із використанням спеціальних науково-технічних засобів і експертних методик. Дослідження припускає одержання таких нових фактичних даних, які до цього часу не були відомі суду, і які іншим способом встановити неможливо.

Для визначення поняття судової експертизи в адміністративному судочинстві доцільним вбачається проаналізувати надбання вчених цивільного процесуального та кримінального процесуального права, в межах яких це питання вивчалось більш детально.

Так, під судовою експертизою вчені-цивілісти, як правило, розуміють: процес, спосіб сприйняття, дослідження і перевірки доказів, необхідний суду в тих випадках, коли у нього відсутні спеціальні знання, без яких конкретні факти і докази не можуть бути правильно досліджені, сприйняті, перевірені й оцінені судом (А. Ф. Клейнман) [6, с. 55]; процес дослідження даних, на яких будується

висновок експерта, і висновок експерта як доказ (К. С. Юдельсон) [24, с. 23]; спеціальне дослідження, що призначається ухвалою суду (судді) за наявності загальної (процесуальної) та спеціальної підстав, яке проводиться обізнаною особою – експертом, в певній процесуальній формі для отримання судового доказу по справі (висновку експерта) (Т. В. Сахнової) [20, с. 47] тощо. Як бачимо, вчені представники науки цивільного процесуального права під експертизою розуміють переважно спосіб сприйняття, дослідження та перевірки доказів.

Серед визначень судової експертизи у кримінальному процесі можна відмітити наступні: процесуальна діяльність фахівців різних галузей знань з дослідження конкретних обставин, матеріалів, об'єктів кримінальної справи, що відносяться до їх спеціальних пізнань, з метою встановлення нових фактів, що розширюють можливості слідства і суду при встановленні об'єктивної істини у справі (А. В. Дулов) [3, с. 5]; специфічний "процес у процесі", де, як через збільшувальне скло, помітні проблеми доказування та їх вирішення (О. В. Селіна) [21, с. 3]; процесуальна дія, основний зміст якої складає дослідження, що проводиться у певному процесуальному порядку за повідомленням органів слідства чи суду і спеціально призначеною ним особою – експертом, з використанням спеціальних знань з метою встановлення обставин (фактів), що мають значення для справи, хід та результати якого фіксуються в особливому документі – висновку експерта, що є самостійним засобом доказування (Ю. К. Орлов) [13, с. 6]; це завжди проведення спеціального дослідження, що потребує глибоких знань у тій чи іншій галузі (М. С. Сторогович) [22, с. 433].

З позитивного боку маємо відзначити правову позицію Ю. К. Орлова, що висновок експерта є самостійним видом доказів. Тобто, за результатами проведеного дослідження експерт формулює висновок (умовивід), в якому викладаються фактичні дані, що виступають доказом по справі. Висновок експерта являє собою професійну оцінку виявлених при дослідженні фактів. У ході експертного дослідження експерт вирішує практичне завдання й одержує нові знання про обставини справи, які не існували до проведення дослідження.

Що стосується акценту при визначенні поняття судової експертизи на

спеціальних знаннях (М. С. Строгович), то необхідно підкреслити, що експертні дослідження проводяться на основі та з погляду спеціальних знань експерта, якими не володіють слідчі та судді, які здійснюють провадження по конкретній справі. Отже, неможливість вирішення певних питань, що виникають в процесі розгляду справи, без застосування спеціальних знань і є підставою для проведення дослідження, тією основною причиною, яка зумовлює призначення експертизи судом.

Аналогічними за змістом є положення ч. 1 ст. 81 КАС України, відповідно до якої суд може призначити експертизу для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань в галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо.

У науково-практичному коментарі до КАС України за загальною редакцією В.К. Матвійчука роз'яснено, що законодавець встановив можливість призначення експертизи для вивчення, перевірки, аналітичного дослідження, кількісної і якісної оцінки висококваліфікованим фахівцем, установою, організацією певного питання, явища, процесу, предмета тощо, які вимагають спеціальних знань у відповідній сфері суспільної діяльності та виходить за межі обов'язкових знань суддів адміністративного суду [12, с. 550].

Зауважимо, що поняття "спеціальні знання" у чинному законодавстві наразі не передбачено. Що стосується теоретичних доробок вчених, привертає до себе увагу визначення поняття "спеціальних знань", що запропоновано М. Г. Щербаковським, а саме: як професійні навички, набуті обізнаною особою у процесі практичної діяльності в різних галузях науки, техніки й інших суспільно-корисних сферах людської діяльності, що використовуються разом з науково-технічними засобами під час проведення експертизи. Змістом спеціальних знань є теоретично обґрунтовані й перевірені практикою положення і правила, які відносяться до будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва тощо [23, с. 6]. Продовжуючи думку вченого, маємо відзначити, що спеціальними знаннями необхідно визнати знання, якими володіють спеціалісти-професіонали у тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. Такі знання не є загальнопоширеними, загальновідомими, оскільки вони одержуються у процесі

навчання та практичної діяльності за тією чи іншою спеціальністю та спеціалізацією, крім того, вони охоплюють не лише відповідні знання, а й вміння із застосування цих знань.

Узагальнюючи вищевикладене, підходи до визначення судової експертизи у цивільному та кримінальному процесах можна звести до таких основних: 1) як дослідження, що проводиться експертом на основі спеціальних знань; 2) як процесуальна дія; 3) як інститут доказового права. В свою чергу, більшість авторів при характеристиці судової експертизи оперують відразу кількома відправними категоріями (зокрема, дослідження і процесуальна дія; дослідження та інститут права тощо).

Окрему увагу маємо приділити характеристиці ознак поняття "судової експертизи". Далі зупинимось на основних позиціях вчених щодо визначення досліджуваного правового явища.

Так, А. Я. Паліашвілі до самостійних ознак відносить: строге і неухильне дотримання вимог процесуального закону; обов'язкове використання експертом спеціальних знань; процесуальну форму призначення судової експертизи; процесуальну самостійність та індивідуальну відповідальність судового експерта; безпосереднє дослідження об'єктів експертизи; об'єктивне і всебічне проведення судової експертизи; процесуальне оформлення результатів експертного дослідження [14, с. 5-6]. Ю. К. Орлов до основних ознак експертизи зараховує: використання спеціальних знань; проведення дослідження з метою встановлення обставин, що мають значення для справи; спеціального суб'єкта експертизи; певну процесуальну форму проведення; оформлення ходу та результатів експертного дослідження у спеціальному процесуальному документі – висновку експерта, що виступає самостійним видом судових доказів, передбачених законом [13, с. 4-5]. Заслуговує на увагу той факт, що А. Я. Паліашвілі у якості ознаки судової експертизи визначає "суворе і неухильне дотримання вимог процесуального закону". Дійсно, процесуальним законодавством чітко регламентований порядок призначення судової експертизи, її проведення й процесуальне оформлення; визначені права та обов'язки учасників процесу у зв'язку з проведенням експертизи. Таким чином,

на нашу думку дотримання процесуальної форми проведення судової експертизи є однією з необхідних умов допустимості висновку експерта як судового доказу.

З іншої сторони, з такою ознакою як "процесуальна самостійність та індивідуальна відповідальність судового експерта" важко погодитись, оскільки це характеризує не "дослідження", а експерта як спеціального суб'єкта судової експертизи, який володіє певними спеціальними знаннями, наділений переліком процесуальних прав та обов'язків тощо. Тому необхідно підтримати І. Л. Петрухіна, який до ознак судової експертизи відносить: суб'єкт дослідження, об'єкти дослідження; дослідження як процес застосування спеціальних знань з метою виявлення доказів; процесуальну форму дослідження [15, с. 4]. З іншого боку, вважаємо, що зарахування вченим до ознак судової експертизи об'єктів дослідження варто визнати помилковим, оскільки вони поряд із предметом дослідження виступають окремою характеристикою.

Оформлення ходу та результатів експертного дослідження в спеціальному процесуальному документі – висновкові експерта, як ознака судової експертизи свідчить про те, що різного роду довідки, акти та висновки несудових експертиз, що містять дані, отримані із застосуванням спеціальних знань, є різновидом інших документів, а не самостійним видом доказів.

Така ознака судової експертизи як "проведення дослідження з метою встановлення обставин, що мають значення для справи" свідчить про те, що експертиза має на меті встановлення обставин, що входять до предмету доказування по справі або таких, що мають значення доказових фактів. У випадках, коли питання, хоча і мають спеціальний характер, входять до компетенції певних спеціалістів, але не потребують для свого вирішення проведення дослідження (наприклад, будь-які загальні наукові положення), експертиза проводитися не повинна. Окремо маємо відзначити позицію П. В. Логінова, який зазначає, що характерною ознакою судової експертизи необхідно визнати її проведення на підставі ухвали суду. На його думку, експертиза, яка проведена не у зв'язку з порушеною у суді справою або не за вимогою судових органів, або проведена до виникнення справи, не може мати такої доказової сили, як судова експертиза [8, с. 91-92].

Таким чином, на нашу думку, серед всіх названих вченими ознак судової експертизи доцільно підтримати наступні: використання експертом спеціальних знань; проведення дослідження з метою встановлення обставин, що мають значення для справи; спеціальний суб'єкт експертизи; процесуальна форма оформлення судової експертизи; проведення експертизи на підставі ухвали суду. З приводу судової експертизи в адміністративному судочинстві зазначимо, що вона також є однією із різновидів експертизи, якій притаманні певні ознаки, визначені у процесуальному законі, тобто КАС України. Характерною рисою адміністративного процесу є достатньо жорстка адміністративно-процесуальна форма, тобто сукупність норм адміністративного процесу, що регулюють порядок здійснення правосуддя по адміністративним справам, порядок здійснення процесуальних дій кожним із суб'єктів процесу у суворо визначеній послідовності [9, с. 27-28]. Саме тому доцільно визначати судову експертизу як правовий інститут, що являє собою законодавчо відокремлену сукупність закономірно пов'язаних однорідних та однопорядкових за сферою дії адміністративно-процесуальних норм, спрямованих на здійснення правосуддя.

Виявити особливості інституту експертизи в адміністративному процесі можливо, якщо встановити сферу дій норм, що об'єднані в інститут, тобто визначити предмет регулювання. Під предметом правового регулювання у теорії процесуального права традиційно розуміють суспільні відносини, що врегульовані нормами права, і відповідно набувають форму правових відносин [10, с. 50]. Таким чином, судову експертизу можна також визначити через сукупність (систему) процесуальних відносин.

Чинне адміністративно-процесуальне законодавство містить положення, відповідно до якого встановлено, що окремим документом викладається ухвала з приводу призначення експертизи (п. 10 ч. 4 ст. 160 КАС України). Тобто результат дій з призначення експертизи відображається в особливому процесуальному акті – ухвалі суду про її призначення. Без такого процесуального документу, що опосередковує дії судді, виникнення процесуальних відносин з приводу експертизи є неможливим. Змістом названих процесуальних відносин виступають перш за все конкретні дії суб'єктів

адміністративного процесу. За таких умов судову експертизу можна визначити і як систему певних процесуальних дій.

Судова експертиза як правовий інститут, як система процесуальних відносин і як система процесуальних дій – все це лише різноманітні рівні конкретизації даного явища як правового. За межами процесуальної "оболонки" судова експертиза не існує; за межами адміністративно-процесуальної форми неможливо отримати висновок експерта як судовий доказ, а порушення будь-якої процесуальної норми при призначенні, провадженні експертизи, оцінці висновку експерта знецінює доказову значимість останнього незалежно від його змісту.

Враховуючи вищевказані ознаки судової експертизи, під судовою експертизою в адміністративному судочинстві необхідно розуміти дослідження певних фактичних обставин адміністративної справи, що проводиться на підставі ухвали адміністративного суду з дотриманням процесуальної форми спеціальним суб'єктом (особою), що володіє спеціальними знаннями в галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, у результаті чого утворюється новий засіб доказування – висновок експерта.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
2. Головченко В. В. Юридична термінологія : довідник / В.В. Головченко, В. С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 224 с.
3. Дулов А. В. Процессуальные проблемы судебной экспертизы : автореф. дис.... д-ра юрид. наук / М. : МГУ им. М.В. Ломоносова, 1963. – 24 с.
4. Експертизи у судовій практиці : підручник ; за заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 386 с.
5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства

юстиції від 08.10.1998 № 53/5 // Офіційний Вісник України. – 1998. – № 46. – Ст. 172.

6. *Клейнман А. Ф.* Основные вопросы теории судебных доказательств в советском гражданском процессе : учебное пособие / А. Ф. Клейнман. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – 335 с.

7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 35-36, 37. – Ст. 446.

8. *Логинов П. В.* Свидетельские показания в советском гражданском процессе : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. : МГУ им. М.В. Ломоносова, 1953. – 192 с.

9. *Лоза Ю. Я.* Экспертиза в адміністративному судочинстві: дис.... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Лоза Юрій Ярославович. – Х., 2011. – 204 с.

10. *Лукьянова Е. Г.* Теория процессуального права : учебное пособие / Е. Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2003. – 240 с.

11. *Надгорний Г.* Закон України "Про судову експертизу" / Г. Надгорний, М. Сегай, Б. Ісакович // Право України. – 1999. - № 2. – С. 75-78.

12. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України : в 2-х тт. / *В. К. Матвійчук, І. О. Хар.* – [вид. 2-е, змін. та доп.] / [за заг. ред. В.К. Матвійчука]. – Том 1. - К. : Алерта, КНТ, 2008. – 787 с.

13. *Орлов Ю. К.* Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам) : учебное пособие / Ю. К. Орлов. – М. : Юрист, 1995. – 64 с.

14. *Палиашвили А. Я.* Экспертиза в суде по уголовным делам : справочное пособие / А. Я. Палиашвили. – М. : Юридическая литература, 1973. – 142 с.

15. *Петрухин И. Л.* Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе : учебное пособие / И. Л. Петрухин. – М. : Юридическая литература, 1964. – 267 с.

16. Про екологічну експертизу : закон України від 09.02.1995. – № 45/ 95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.

17. Про затвердження інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у

державних спеціалізованих експертних установах : наказ Міністерства юстиції України від 12.12.2011 № 3505 // Офіційний вісник України. – 2011. - № 18. – Ст. 134.

18. Про наукову і науково-технічну експертизу : закон України від 10.02.1995 № 51/ 95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 9. – Ст. 56

19. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

20. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза : учебник / Т. В. Сахнова.– М. : Городец, 2000. – 368 с.

21. Селина Е. В. Доказывание с использованием специальных познаний по уголовным делам : монография / Е. В. Селина. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 128 с.

22. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : основные положения науки советского уголовного процесса : учебник для вузов в 2-х томах / М.С. Строгович. – Т. 1. – М. : Наука, 1968. – 470 с.

23. Щербаковський М. Г. Судова експертологія : навчальний посібник / М. Г. Щербаковський. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 199 с.

24. Юдельсон К. С. Судебные доказательства и практика их использования в советском гражданском процессе : учебное пособие / К. С. Юдельсон. – М. : Госюриздат, 1956. – 298 с.

25. Юридична енциклопедія / [під ред. Ю. С. Шемшученка]. – Т. 2. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. – Т. 2. – 741 с.

Knyazev V. S. Nature and Characteristics of Expertise in Administrative Judiciary

Consider the concept of judicial expertise, it differs from other uses of expertise in the administrative process, determine the nature of expert opinion evidence.

Keywords: *forensic, evidence, forensic expert, expert research conclusions.*